

'אריזציה'

('Arisierung'). הכינוי המקובלת להעברת עסקים כלכליים עצמאיים של יהודים לבעלות גרמנים 'ארים' ברייך השלישי הנאצי, וממרס 1938 גם באוסטריה. יש להבחין בין שני שלבים: מכירות 'מרצון' של עסקים של יהודים בשנים 1933-1938, עקב התהליך של דחיקת רגלי היהודים מחיי הכלכלה; ו'א' כפויה על-פי חוק, אחרי הפוגרום של נובמבר 1938 ('ליל הבדולח'), בשלב הסופי של 'טיהור כלכלת גרמניה מיהודים' (Entjudung Der Deutschen Wirtschaft).

מכירות 'מרצון'. בראשית 1933 היו בידי יהודים בגרמניה יותר מ-100,000 עסקים עצמאיים. כמחציתם היו בתי-עסק של המסחר הקמעוני, שרבים מהם התרכזו בענפי ההלבשה, ההנעלה והריהוט. שאר העסקים היו מפעלי תעשייה ומלאכה בענפים שונים – בתי-הוצאה לספרים ועיתונים, וכן מרפאות ומשרדים עצמאיים של בעלי-מקצועות חופשיים, בעיקר של רופאים ועורכי-דין. בשנים הראשונות של המשטר הנאצי כווננו החרם הכלכלי ואמצעי הדחיקה בעיקר נגד עיסוקי כלכלה שבהם היה ריכוז גבוה של יהודים, והימנעות מפגיעה במפעלים בעלי מעמד וקשרים כלכליים בין-לאומיים. כנגד המקצועות החופשיים הופעל כבר באפריל 1933 חוק מיוחד 'לשיקום הפקידות הציבורית המקצועית' (Gesetz 'Zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums'), החוק הנאצי הראשון, שכלל בין השאר התניה מפורשת של 'מוצא ארי' לתעסוקה בשירות הציבור.

הסעיף הוא הוחל גם על רופאים ועורכי-דין עצמאיים. לעומת זאת היה המסחר הקמעוני של היהודים מטרה עיקרית לפעולות חרם והפחדה מכוונת, ולעיתים קרובות גם אלימות, בלי כול אסמכתה 'חוקית'. משרדי הממשלה בברלין, בעיקר משרד הכלכלה ומשרד הפנים, וכן מוסדות המפלגה המרכזיים, פירסמו כפעם בפעם איסורים והוראות נגד ה'פעולות הפרטיות' ('Einzelaktionen') ההן. למרות זאת נמשכו פעולות החרם והדחיקה הכלכלית בתהליך רצוף, מלווה בעליות וירידות ספורדיות, ודחקו בשיטתיות ובצורה יעילה ביותר את היהודים מן הפעילות הכלכלית העצמאית. כתוצאה מכך התחסלו עד לאביב 1938 60-70 אחוז מהעסקים העצמאיים של יהודי גרמניה.

שיטות החרם שהופעלו היו תעמולה רעשנית במודעות רחוב ובעיתונות, ובהן הוקע כול גרמני הקונה אצל יהודים כ'בוגד בעם'. לפני חנויות היהודים הוצבו כפעם בפעם משמרות במדים, והן איימו על קונים ומנעו את כניסתם. קונים לא-יהודים שאובחנו צולמו, ותמונותיהם פורסמו, בתוספת ציון שמם, בעיתונות המקומית ובלוחות מודעות מיוחדים, ששימשו גם לתליית העיתון האנטישמי 'דר שטירמר'. בצד הפעולות ה'ספונטניות' ההן נקטו השלטונות המקומיים צעדים מנהליים שונים גם בלי בסיס חוקי: לבתי-עסק יהודיים לא נמסרו הזמנות של מוסדות ציבור גם אם זכו במכרזים, על חברי המפלגה הנאצית נאסר לקנות בחנויות

שבבעלות יהודים, והאיסור הורחב והוחל גם על פקידי הרשויות המקומיות, נתמכיי סעד לא יכלו להשתמש בתלושי אספקת מצרכים שקיבלו לקנייה בחנויות של יהודים. נאסר על העיתונים המקומיים לקבל ולפרסם מודעות של בתי-עסק יהודיים.

מפעולות 'החרם הזוחל' נפגעו בעיקר עסקי המסחר הקמעוני. מתוך יותר מ- 50,000 עסקי מסחר קמעוני שנמנו בשנת 1933 נותרו ביולי 1938, לפי נתונים רשמיים, לא יותר מ 9,000. לעומת זאת יכלו מפעלי תעשייה ומלאכה, בעיקר עתירי עבודה או העוסקים בייצוא, להחזיק מעמד בשנים הראשונות של המשטר הנאצי ואף ליהנות במידת-מה מן הגיאות הכללית במשק הגרמני. הוא הדין לגבי הבנקים הפרטיים היהודיים, שכבר לפני-כן היו מטרה בולטת לתעמולת הנאצים נגד 'ההון הפיננסי היהודי הבין-לאומי'. גרמו לכך התחשבות השלטון הנאצי באבטלה במשק, ששררה עד 1936, כושר העמידה הגדול יותר של מפעלי תעשייה ומסחר גדולים, וכן קשריהם הבין-לאומיים של הבנקים, שחייבו התחשבות בצורכי היצוא והמחסור במטבע חוץ.

על תהליכי ה'א' ניצחו כול השלבים לשכות ה'יועצים הכלכליים' (Gauwirtschaftsberater) של הגאולייטרים של המפלגה הנאצית, בשיתוף-פעולה הדוק עם לשכות המסחר והתעשייה המקומיים, ארגונים כלכליים, ומשרדי הכלכלה והמסים המקומיים והמרכזיים. המטרה הגלויה והמוצהרת של המנגנון המשותף הוא היתה, להבטיח את העסקים הטובים ביותר לחברי מפלגה ותיקים ובעלי-זכויות. לצורך זה נוהלו בלשכות ה'יועצים הכלכליים' תיקי מעקב מפורטים ומעודכנים של כול בתי-העסק היהודיים שבמחוז שליטתם, ושום עסקת 'א' לא יכלה לצאת לפועל בלי אישור ה'יועץ הכלכלי' המוסמך. כדי להניע את הבעלים היהודים למכור את עסקיהם בסכום הקטן בהרבה משוויים האמיתי, הופעלו כול אמצעי ה'שכנוע' והלחצים, מחרם כלכלי ותקיפות אלימות עד למאסר במחנות הריכוז והאשמות מצד הגסטפו בפשעים שונים. האמצעים הללו הופעלו לרוב לגבי בעלי-העסקים הקטנים והבינוניים. כול עוד נשמרו שרידים של נוהל משפטי וחוקי, טיפלו בבעלי העסקים הגדולים, שרכשו חברות גדולות ומכובדות, באמצעים מתוחכמים יותר. בכמה מקרים הגיעו להסדרים, שהבטיחו לבעלים היהודים לפחות חלק מהונם המושקע. עם זאת היו מקרים, שבהם הושבו גם עשירים מופלגים בבתי-סוהר ובמחנות ריכוז, עד שהסכימו לוותר על מפעליהם. בכמה מקרים, כגון מפעל הנשק סימסון (Simson) בתורינגיה (Thuringia) בשנת 1935, או קונצרן משפחת פטשק (Petschek) ב- 1938, הופקעו מפעלים גדולים לטובת הרייך בלי תמורה.

כפויה על-פי חוק. ה'א' הכפויה החלה מיד אחרי הפוגרומים של ראשית נובמבר 1938 והיא היתה במידה רבה תוצאה של התפתחויות פוליטיות שעלו על הפרק עם תכנית ארבע השנים וההכנות למלחמה. הא' הכפויה היתה חלק מצעדי התחיקה שפרסם הרמן גרינג כבר ב- 12 בנובמבר 1938 לצורך 'הוצאת היהודים מחיי הכלכלה בגרמניה'. (Ausschaltung

der Juden aus dem Deutschen Wirtschaftsleben). התקנות הן אסרו כול עיסוק כלכלי עצמאי של יהודים, להוציא כמה שירותים מעטים לצורכי לקוחות יהודים בלבד. על יהודים שעדיין לא מכרו את עסקיהם הוטל פיקוח של 'נאמן' (Treuhaender) ממונה מטעם השלטון, והוא הוציא לפועל את ה'א" תמורת עמלה שהייתה אחוז גבוה ממחיר המכירה. תקנה מיוחדת של גרינג מיום 10 בדצמבר 1938 קבעה לראשונה הפקעת חלק מרווחי ה'א" לטובת אוצר המדינה. ה'א" נכפתה על כול עסקי המסחר, התעשייה והמלאכה שעדיין היו קיימים. לעומת זאת נדחתה בהוראתו המפורשת ה'א" של בתי המגורים. סימנים נבעה הדחייה מן הריכוז המתוכנן של מגורי היהודים בבתים שבבעלות יהודים, שאחרי-כן נקראו 'Judenhaeuser' (בתי יהודים).

שלב ה'א" הכפויה הוא הבולט והדרסטי שבין שני שלבי התהליך, אך יש לזכור שבעת הפעלתו כבר התקדם מאוד תהליך החיסול של הפעילות הכלכלית העצמאית של יהודי גרמניה. ה'א" הכפויה רק חיסלה, במכה אחת ובזמן קצר, את המעט שעדיין נותר. עדרך נכסיהם של יהודי גרמניה הישנה' בראשית 1933 נאמד, על-פי חוקרים שונים, בסכום של יותר מעשרה מיליארדי רייכסמרק. במפקד כול הרכוש היהודי שנערך באפריל 1938 נפקד בגרמניה 'הגדולה' סכום של כשמונה מיליארדים וחצי רייכסמרק, מהם כשני מיליארדים באוסטריה. רק קצת יותר ממיליארד רייכסמרק נפקו כ'הון עסקי' פעיל (Betriebsvermoegen). כשני מיליארדים וחצי – כמושקעים במקרקעין. כחמישה מיליארדי רייכסמרק הוגדרו במסמך סודי של ממשלת הרייך כ'הון נזיל, הניתן לתפיסה מיידית'. ברור שסכום אחרון זה הורכב בעיקרו מפדיונות חיסול העסקים שכבר עברו לפני-כן את שלבי ה'א" ה"שקטה".

מפקד הרכוש היהודי שמעל 5,000 רייכסמרק היה רק אחד האמצעים שמסוף 1937 הכינו את חיסולה המוחלט של שארית הפעילות היהודית בכלכלה. כבר בסוף 1936 החלו למעשה ההכנות במשרדי הממשלה, עם כינון 'תוכנית ארבע השנים' שנועדה, כל-פי תזכיר סודי של היטלר, להכין את צבא גרמניה וכלכלתה למלחמה. מאז ניצח הרמן גרינג, שהועמד בראש מנגנון 'תוכנית ארבע השנים', על מה שנתכנה 'טיהור כלכלת גרמניה מיהודים', במטרה להשתמש ברכוש היהודים המופקע לצורכי החימוש. הצעדים הנוספים שהכינו את סיום השלב ההוא היו מפקד של כול העסקים היהודיים שעדיין היו קיימים ושנערך ביולי 1938, חוק שאסר את עיסוקם של יהודים בסדרת מקצועות מסחר ותיווך, ושלילה סופית של רשיונות הרופאים היהודים. כעבור חודשיים, בספטמבר 1938, נשללו רשיונות עורכי-הדין שעדיין היו פעילים. מסוף 1937 וכול שנת 1938 התגברו לחצי ההחרמה וההטרדה של בעלי-עסקים יהודים, גם בתחום הייצור התעשייתי, והואץ תהליך ה'א' מרצון' וחיסול עסקי היהודים. אין נתונים המוסרים איזה חלק מכלל עסקי היהודים עבר במרוצת כול השנים ובשני שלבי ה'א" לידי גרמנים 'ארים', אך ברור, כי העסקים היותר רווחיים והמבוססים, היו

מטרות מושכות במרוץ של בליעה מצד מפעלים גדולים וידועים בגרמניה, התעשרות של נאצים וסתם גרמנים 'קטנים' ו'גדולים'. בין שאר ההכנות התחקיתיות והמנהליות לשלב החיסול של שארית פעילות היהודים בכלכלה, בולטות ההוראות למערכת הבנקים שנתן רינהרד הידרך, שביולי 1938 הוצב, נוסף על שאר תפקידיו, בראש 'משרד החקירות בענייני מטבע-החוץ' (Devisenfahndungsamt): הבנקים נצטוו להשלים עד סוף אוקטובר 1938 את כול ההכנות לפתיחת חשבונות סגורים מיוחדים ליהודים, שיאפשרו לפקח על הגבלת השימוש בהם בידי בעליהם.

כול הנתונים מוכיחים, שהחיסול הסופי של פעילות יהודי גרמניה בכלכלה תוכנן בקפדנות למועד שבו הושלם, מיד אחרי הפוגרומים של ראשית נובמבר 1938. ב-14 באוקטובר 1938 הכריז גרינג בישיבה סגורה, כי 'הגיעה העת לסלק את היהודים מן הכלכלה ורכושם חייב להגיע לרייך... במקום שישמש מקור אספקה לחברי-מפלגה לא-יוצלחים'. היריות שירה הרשל גרינשפן בדיפלומט הגרמני בפריס ארנסט פום רט והפוגרום בעקבותיהן היו רק עילה, רצויה מבחינת התעמולה, להשלים בתוך שבועות מעטים את מה שהוכן ותוכנן חודשים לפני-כן.

פוגרום נובמבר 1938 ציין את המעבר לשלב הגזל הגלוי של רכוש יהודי גרמניה בידי מוסדות השלטון הנאצי. הצעד הראשון היה הטלת 'תשלום כופר' ('Sühneleistung') קיבוצי בסך מיליארד רייכסמרק. הכופר הוטל בתקנה מיוחדת של גרינג ב-12 בנובמבר 1938, ונגבה כהיטל אישי, בשיעור של 20% מן ההון המוצהר, מכול יהודי בעל הון של יותר מ-5,000 מרק. למעשה נגבו בצורה זו מיליארד מרקים ורבע, אחרי ששיעור ההיטל הועלה ל-25%. נוסף על כך החרימו שלטונות הרייך כרבע מיליארד מרק דמי ביטוח שהגיעו ליהודים בעד הנזקים החומריים בפוגרום.

בשנים 1938-1941 הצליחו עוד כ-140,000 יהודים לצאת את גרמניה בהשאירם בה את רוב רכושם, וחלק ממנו נפל מיד לידי השלטונות, בצורת תשלומים של 'מס בריחת הון' (Reichsfluchtsteuer) והיטלים 'חוקיים' אחרים. החלק הנותר הושאר בחשבונות חסומים מיוחדים (Sperrkonten) על שמות המפקידים. אין בידינו נתונים מדויקים, אך אפשר לקבוע בוודאות, שהמהגרים הצילו רק חלק מזערי מתוך שמונה מיליארדי המרקים של רכוש היהודים, שעליהם הצהירו יהודי גרמניה ואוסטריה באפריל 1938. רכושם הפרטי של היהודים הנותרים הוחזק מראשית 1939 ב'חשבונות חסומים' בבנקים מיוחדים לכך, ומהם יכלו בעלי הפיקדונות למשוך רק סכומים חודשיים מינימליים וקבועים לקיומם. מ-1939 ועד השלמת הגירושים להשמדה בקיץ 1943 נאגר חלק מן הרכוש הפרטי ורכוש הקהילות והארגונים של יהדות גרמניה בקופות ה'התאחדות הארצית של יהודי גרמניה' (Reichsvereinigung der Juden in Deutschland). בפקודת השלטון הוזרמו לשם כול נכסי הקהילות שחוסלו או הפדיון ממכירתם. מאז פעלו הקהילות שעדיין התקיימו כסניפי

ה'התאחדות הארצית', שהייתה אחראית בפני השלטון גם לניהולן הכספי. כול עוד היתה הגירת יהודים מגרמניה הוכרחו היוצאים להשאיר למעשה את כול שארית רכושם כ'תרומה' ל'התאחדות הארצית'. הכספים הללו נוהלו בחשבון מיוחד, 'קרן ההגירה', בפקוח הגסטפו, וכול הוצאה נזקקה לאישור מטעמה. חלק מהם שימש למימון פעולותיה של 'ההתאחדות הארצית', בצד המסים ותשלומי החובה האחרים שהיא המשיכה לגבות מן היהודים שעדיין יכלו לשלם. כך מימנה 'ההתאחדות הארצית' את כול מנגנון הקהילות, את רשת החינוך היהודית ומערכת הבריאות, ופרנסה בפועל ממש חלק גדל והולך של הציבור היהודי המרושש, בצורת תשלומי סעד, החזקת בתי-אבות וכדומה. כך נוצר 'מגזר כלכלי יהודי' סגור, נוסף על מועסקי מנגנון הקהילות המתרחב, במעין גטו בלי חומות, ובו התקיימו היהודים משארית רכושם וחסכונות העבר.

לפי אומדני ה'התאחדות הארצית' החזיקו יהודי גרמניה באוקטובר 1941, ערב גירושיהם, כ-300 מיליון רייכסמרק כרכוש פרטי, נוסף על יותר מ-100 מיליון רייכסמרק בקופות ה'התאחדות'.

בפקודת הגסטפו נאלצו המועמדים לגירוש להעביר ו'לתרום' את שארית הונם בצורות שונות לידי ה'התאחדות', והיא הפקידה אותו בחשבון מיוחד. המגורשים לטרזינשטט הוחתמו על 'חוזה קניית-מעון' ('Heimeinkaufsvertrag') עם ה'התאחדות הארצית', ולפיו התחייבה ה'התאחדות' לדאוג לכול מחסורם עד סוף ימיהם, תמורת הפקדה של לפחות 1,000 מרק, ולעיתים הפקדת כול הרכוש בנותר בידי המגורשים. גם הכספים הללו הופקדו בחשבון מיוחד ונפרד של ה'התאחדות'.

עם הגירושים למזרח הוחרמו כול רכוש המגורשים והכספים החסומים בחשבונות מיוחדים של המהגרים לכאורה לטובת אוצר המדינה, בתוקף ה'תקנה ה-11 לחוק אזרחות המדינה' (חוקי נירנברג) מיום 23 בנובמבר 1941, אך למעשה היו כול הפעולות האלה חלק מתמרונים הגסטפו לעקוף ולהקדים את מוסדות האוצר ולשים יד על שארית רכוש היהודים. לפי הוראה מפורשת של הינריך הימלר נועד רכוש זה לממן את הוצאות ה'פתרון הסופי' שעליו הופקדו הגסטפו כרשות עליונה. הוא השתמש בקופות ה'התאחדות' ובמנגנונה לשם ריכוז רכוש היהודים ואגירתו הזמנית, אך היה ברור לכול, ש'בעלות' ה'התאחדות' על החשבונות האלה היתה מדומה, ולמעשה לא יכלה להוציא מהם פרוטה בלי אישור מיוחד של הממונה מטעם הגסטפו. אין נתונים על הסכומים בחשבונות הללו ויעדם הסופי אחרי פירוק ה'התאחדות הארצית' ביולי 1943. סימנים מעידים שסכומים מסוימים אכן הועברו להנהלת גטו טרזינשטט. אין יודעים כמה הועבר בסופו של דבר לידי האוצר הגרמני או נשאר בידי הגסטפו, בידי הס"ס או מפקדיו.

דירות המגורשים נמסרו לעיריות, והן דאגו להעביר את הבעלות במשרד לניהול ספרי האחוזה, ותכולת הדירות וכול חפצי הערך של היהודים הועברו לאוצר. חפצי אמנות, ספריות

ובמיוחד דברי פולקלור יהודיים צורפו למאגר שהקים אלפרד רוזנברג באמצעות מטה מבצע רוזנברג.

על ה'אריזציה' בשאר ארצות אירופה, ראה הערכים על כל ארץ וארץ.